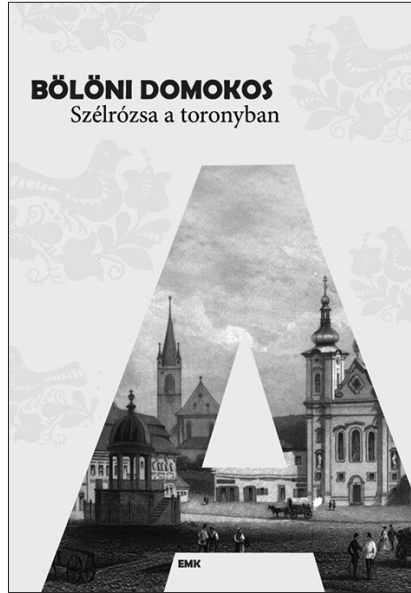

Márkus Béla

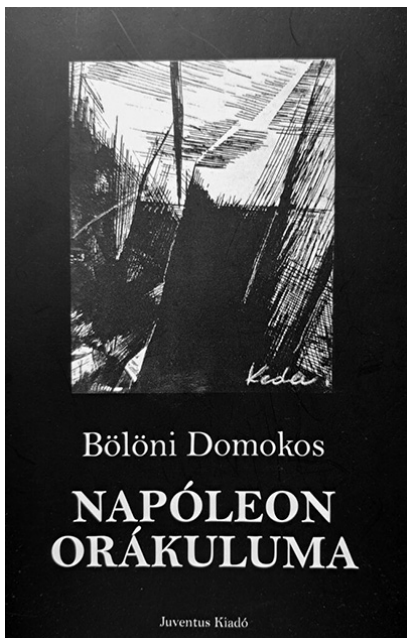
„MIÉRT JÁTSZOL A HALÁLLAL?”

– Hosszú sorok Bölöni Domokos három újabb kötetéről –

Három év, három könyv: 2023-ban a csaknem negyedszázad alatt – az 1990 után – íródott jegyzetek, novellák, karcolatok válogatása, a *Szélrózsa a toronyban*¹, rá egy évre egy kisregény, a *Napóleon orákuluma*², s idén a válogatott novellák, *Imbolygó alakja ég és föld között*³ címmel. Az első kötet megjelen(tet)ésének okát Simó Márton bevezetőféléje azzal magyarázta, hogy Bölöni Domokos elsősorban az olvasókkal való „kapcsolattartás fenntartása és erősítése végett” vágyott rá, azért vagy annak ellenére, hogy „böven volt” a könyveiből, 2011-es nyugdíjazását követően legalább ötöt adtak ki. Tömörkényt és Mikszáthot, Móriczot, Márait és Tamásit nevezte meg, mint akikhez hasonlóan irodalmi igénnyel írt újságot Bölöni is, humorral, szellemességgel színezve, nyelvi igényességgel és érzékenységgel a társadalmi jelenségek iránt, legyenek ezek régebbiek, szocializmus koriak vagy újabbak, a diktatúra bukása utániak. Maga a kötet címadója, a *Szélrózsa a toronyban* éppúgy megjelent már *A rablólús fogyasztása* című kötetben (2016), mint a *Napóleon orákuluma*. Az utóbbi azonban afféle „metatextusként” szólt arról a kínlódásról, ahogy különböző „homályos

-
- 1 Székelyudvarhely, 2023, Erdélyi Műhely Könyvek.
 - 2 Marosvásárhely, 2024, Juventus Kiadó.
 - 3 Marosvásárhely, 2025, Juventus Kiadó.

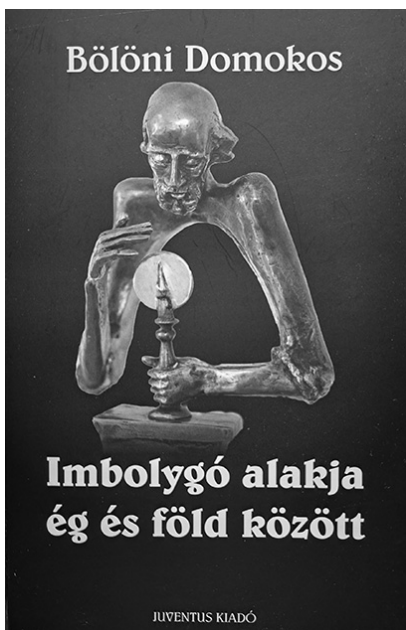
szövegemlékek”, „értelmezhetetlen szövegtöredékek” nyomán (majd) a kisregény elkészül. Az írás mint feladat, munka az új kötetben is gyakori téma, legmélyebben, már-már önkínzó módon a *Nőnap legomenon* újságíróját gyötri. Tehetetlenül tépelődik azon, nemigen válogatva az önkicsinyítő, a már-már önbecsmérlő szavak között, hogy publicistaként már „mennyi mindent összehordott, egy betűtengert”, „egy betűóceánt papírra okádott”, ám „egyetlen valamirevaló novellát, egy novellinót bár, egy tökök kis karcolatot” sem tudott „kiizzadni magából”. Parlagon heverő, visszaadott kézirataira gondol, arra, hogy a kiadók „udvariasan ki

ipics-apacsozták irodalmányait” – végül is az újságírói foglalkozás kerül szembe a szépíróival, mintha az előbbi hivatás nem tölthetné el az elégedettség érzésével, mintha a sikert csak az utóbbi hozhatná el.

A „novellinók” szerzője hatásosabb, azaz hasznosabb lehetne, mint a riportoké, beszélgetéseké, glosszáké? Az irodalom iránt való érdeklődés felkeltését mint szolgálatot tekintve az elbeszélés, a széppróza szerepe meghatározóbb, mint a publicisztika? További kérdések tolatkodhatnak még elő, főként a *Szélrózsa...* el nem különíttetten is önálló „fejezetét”, az irodalmár ismerősökről, barátokról szóló különböző műfajú írásait nézve. A kötet cím utalásos módon így hívhatja elő a szinte teljesen elfeledett Bálint György önképét, a „toronyörét”. Bölöni Domokos is „visszapillant”, idézve költők emlékét, anekdotákba fordítva kollégáival történt találkozásait, megrajzolva alkotói arcélüket, fényt villantva magánéletükre. Hangja sohasem száraz vagy nyers, mindig szeretetteljes, annál inkább, ha élcelődő, tréfálkozó. *Az író a fiát neveli* így jeleníti meg Mózes Attilát, a szigort nem ismerő apát, aki azzal se

igen törődik, ha gyermeke (megint) rossz jegyet kap, de azzal se, hogy ő maga öt vagy hat hónapja nem kap fizetést a lapjánál (nyilván: a *Helikonnál*); arra vár, hogy „ha minden jól megy (tönkre?), megjelenik válogatott novelláskötete”. A *Zágoni-féle bigonya* mintegy mellékesen tudatja, hogy a magyar szókinccsárban fellelhetően bigonya valami olyanféle cikk neve, amiről magának a szerzőnek sincs fogalma a rendeltetését illetően, de nyilván a penzum diktálja, muszáj megírni. Bár másmilyen belső kényszer is diktálhatja, mint amikor „nekimen-tünk egy egész liter etédi szilvapálinkának, és ő győzött”, mármint Zágoni Attila. Aki – fordul komorabb hangulatba az írás – élete végén a kolozsvári unitárius egyház „kis szobájában lakott, heverője lábát három téglával pótolta”.

Ugyancsak a hírlapírás, nevezetesen egy interjú adott volna alkalmat a kesernyés mókázásra, amit azonban el kellett halasztania, mivel alanya először nem vállalta, hogy válaszol, később, de még ugyanabban az évben, 1991-ben azonban igen. A *(Nem is fiktív) láttelel – a búcsúcsók feledhetetlen*, illetve a *Végül mégis: vers és kisinterjú a Múzsában!* Adonyi Nagy Mária készítette láttelel Románia rendszerváltás – forradalom? – hozta társadalmi, gazdasági helyzetéről, benne a magyar kisebbség képviselői, az újságírók szemléletéről, szellemi állapotáról. A *Héttől*, majd a *Romániai Magyar Szótól* megváló publicista azzal indokolta döntését, hogy „nem az író- és irodalomfaló munkahellyel” szeretne bevonulni az „új demokráciába”, haladni „egy újabb ’népi demokrácia’ felé”. Jövendölése bevált: kialakul majd „valamiféle keleti típusú demokrácia, amely a mostani vergődésnél messze jobb, de nem nyugati”, és benne „a magyarságnak valóban csak ’egyenlőcske’ szerepet osztá-

(ná)nak ki”. Ezek alapján nem meglepő, ha az interjú készítője elismerésének úgy adott hangot, hogy „a szókimondó publicisztikáért, a politikai tisztánlátásért és a nyelvi megformálás egyértelműségéért” nagydíjat adna Adonyi Nagynak – ha lenne ilyen díj. S ha lenne egy másmilyen, azt is kiosztaná – nyitott lélek, dogmákat kerülő –, még hozzá olyan valakinek, aki egy negyedszázadon át az *Ifjúmunkás*, valamint az *Előre* főmunkatársa volt egészen a nyugdíjazásáig, 2006-ig: Cseke Gábornak. Aki számára attól rokonszenves, jelenti ki, hogy „nem csinál titkot semmiből” – ami aligha szakmai érv. Ezeket sorakoztathatná, ha már vágyja, hogy „a romániai (szórvány-tömb- és össz-vissz) magyar lapszerkesztő szobrát” mint lehetséges modellről, Csekéről mintázzák. Mert sovány indok lehet a kolléga finomkodó öntanúsítása: „elismerem azt, hogy menthetetlenül és tagadhatatlanul része voltam egy gépezetnek, amely sakkban tartotta az embereket” (*Cseke Gábor hétköznapi glóriája*). Még ha sakkban, de börtönben! Rettegésben, mint Szabédi Lászlót, akinek – poétikus képekkel – „zakatolt a vonata”, hogy sorsával példázza, *A holtak messzire látnak*. Az ihletett megfogalmazású tudósítás a szülőföldje iránti hűségéről mártíromsággal felérő tanúságot tevő Szabédival „láttatni” engedi, hogy szobrot kap, örökségét emlékszoba őrzi, s hogy faluja zarándokhely lesz, turistaparadicsom a környéke.

Böloni Domokos az emlékállítás, az „in honorem” tiszteletadás különös módját választja, olyanféleképpen, mintha – egy ismert vers és dráma címét társítva – kései vidám siratót írna. Hornyák Józseftől búcsúzva olyan „fesztelen és lezser”, mint amilyen a szerkesztőség, az *Utunk* volt, amikor „süvölvényekként” Kibédi Varga Sándorral „beütötük magunkat, csak úgy né, mintha”. Mintha írók lettek volna, és Hornyák attól kezdve „válaszolgatott” az írásaikra, s ha egyik-másik megjelent, azokról a főszerkesztő, Létay Lajos azt hitte, a szerkesztő a saját műveit „süti el” a nevük alatt. Vagyis ők – innen a tárca címe – *Hornyák elvtárs találmányai*. Ő, a „találmány” azonban nem csak nyitott, de nagy lélek is: a rendszerváltás után magára maradt, az íróársak által voltaképpen kiközösített Létaytól dedikált kötete költeményével búcsúzik, benne négy sorral: „Elaludni egy verssor közepén / s többé aztán nem is ébredni fel, / ez lenne szép, ez lenne Költemény, / így menni el, amikor menni kell”. A *Hát elmész, Kapitány?* kérdi holtában

azt a szerkesztőt, Nemess Lászlót, akivel a barátkozásai „az életrevalóság szellemében zajlottak”, mármint főként azután, hogy kiderült, becsapta az *Igaz Szó* szerkesztőségét, a pályázatokra Réti Erzsébet néven küldte el a *Parasztnovelláját*, hadd váljon valóra Hajdu Győző álma, új női szerzőt, új tehetséget avat a lapja. A trükk ugyan lelepleződött, ám a mű díjazott lett – a „Szerző” azt utóbb se tudja, tán mert nem akarta megtudni, „miféle laskát” kapott az ügyért a volt tengerész-tiszt Kapitány.

A *Belizár von Galambod* alcíme szerint az *Utunk* Levélváltás rovatának feltámasztása, azaz életre keltése s ébren tartása a rovatgazda, K. Jakab Antal sziporkázó szellemének köszönhető. S könnyedségének, ahogy a hetilaphoz beküldött irodalmi csemegékre válaszolva a finoman csípős „laskáit” tálalta. Ízelítő a válaszokból: „az isten megteremtette az embert, hogy annak agyában ő is megszülethessen” hittételek versére: „És bölcsője állandó lakhelyévé lőn. Ő a mi szegény agyrajárónk.” A „hull a fáról / a madártoll / 'aids'-et kapok a madártól” kétsorosra: „Csak akkor, ha ön palimadár, és ha nem rendeltetészerűen használja a tollat.” Egy nagyapós és nagyanyós rímes „mesére”: „Megmondotta azt már Immanuel Kant úr: / A szép kiscicából lesz az öreg kandúr.” S végül, egy, a versei közlésével hiába próbálkozó poéta panaszára: „Olvasóm, nem illik kezdedbe a lant, / Az én nevem pedig K. Jakab Alant...”

Két írónak kitüntetett helye van Bölöni Domokos emléktárában: Bajor Andornak és Fodor Sándornak. „Nem tudom őt gyászolni”, jelenti ki Bajorról, aki „mindenütt meg tudta értetni magát”, akinek „a humor csak a tejszínhab volt költészetének keserű filozófiáján”, és aki „folyton szidott egy bizonyos hazai fasisztát, aki akkor még nem volt 'hivatalosan' is diktátorunk”. Pályaképeinek rajzolata: „Rossz korban élt, csalódásai úgy követték egymást, mint az évszakok, művét kiteljesíteni sem alkata, sem a sokoldalúan gonosz szocializmus hisztériás idegrángásai miatt nem tud(hat)ta” (*Bajor nem beszél... a sajtról*). A *Hommage à Bajor Andor* alcímű *Nagybátyám megmenti Kolozsvárt* története abszurditásával és groteszk ötleteivel sejtetni enged: ha Hornyáknak „találmánya”, akkor Bajornak tanítványa lehet vállaltan is Bölöni. A szokatlan fogalomhasználattal, a maga fabrikálta szavakkal, tájnyelvi fordulatokkal,

szlenggel, „a dangubázik egy lebeke tárgy”, a „médiás resben elintézzük ezt a salabakteri kalamajkát” és más, stílusélénkítő leleményekkel.

Fodor Sándor a másik kitüntetett. A vallomás- vagy számadásféle *Arról, hogy kit szeret az Úr* eleveníti fel első találkozásukat, amikor a Csíkba hazajáró, „a barátainak csak Fodorúr”, egy író-olvasó találkozó előtt elkérte az „elsőkötetét”. Miután elolvasta, „tűnődve, s mégis számonkérően” kérdezte: „Miért játszol a halállal?” A választ azóta is fogalmazza magában, belátva, valóban kacérkodik a halállal, nem „tényleg”, „de úgy és amúgy, sztoriban, novellinóban, felelőtlenül, nyeglén. Háát...” A *Huncut kitalációk* darabja, a *Bimbó, s mégsem úgy utal Csipike, az óriás törpe* megteremtőjére, hogy a némelyek által remekműnek tartott kalandregényére, a *Bimbi tábornokra* tereli a szót, figyelmeztetve, ennek nincs köze a „kitalációs” történethez. S épp ezzel kelt gyanút. Hogy huncutul ugyanúgy az anagógé, a helyettesítés kedvelt gondolatalakzatát, a változtatás, megcserélés immutációs módját alkalmazza, társítva egy közismert vagy annak vélt szövegre, szövegrészletre történő célzással, allúzióval, mint tette több esetben. Mint – még mindig a *Szélrózsa a toronyban* emlékállító írásainál maradván – a Tomcsa Sándor egyik cikkére (*Elromlott a pofozógép*) utaló *Zanza TS* esetében, még inkább az *Árokparti kerengőben*, amelyet Dsida Jenő emlékének ajánlott, a *Nagycsütörtök* eseménysorát a húsvéthétfőre, a „testem törött volt s nehéz a lelkem” állapotát a locsolkodó legény vágyakozására cserélve föl, meghagyva viszont helyszíneként a kocsárdi állomást, ahol „ott rekednek mind”.

Az effajta helyettesítéses, célzásos epikai eljárásmodot méltathatta a *Napoleon orákuluma* recenzense is, felhívva a figyelmet, hogy a kisregényben benne van minden, „amit az irodalmi utalásokra is nyitott” olvasó kereshet.⁴ Kérdés persze, hogy az utalások miképp jelennek meg itt és más művekben: a cselekmény szintjén, az előadás módjában, szövegváltozatokban vagy világszemléleti elemekként. Aprólékos filológiai munkát kívánna Bölöni regényének összevetése az eredetileg a XIII. században egy káldeus és egyiptomi hagyományokra támaszkodó arab csillagász alkotta, majd Mlle Lenormand párizsi jósnő által szer-

4 Nagy Miklós Kund: Orákulumi pontkombinációk. *Népiúság*, LXXVI. évf. 158. sz. (2024. július 13.) 6. p.

kesztett *Napoleon jóskönyvével*. Ehhez, állítólag, minden fontosabb döntése előtt segítségért folyamodott a hadvezér és császár. A jelenkori jóskönyv mint büntárgy, mint a babonás hit, a maradiság bizonyítéka lepleződik le abban az epizódban, amely alapján ismét helyén való ama kérdés: „Miért játszol a halállal?” Miért a halált okozó borzalmak, állatias durvaságok, kegyetlen erőszakosságok oly sorozata, hogy a kisregény mottója Vörösmarty kétségbeesett kifakadása lehetne: „Az emberfaj sárkányfog-vetemény: Nincsen remény! Nincsen remény!” A történetek mondásának módja, az elbeszélői és az alaki nézőpontok változtatása, nemegyszer nehezen követhető volta úgy teremti meg csaknem egy évszázad nyomasztó légkörét, hogy szinte teljesen elnémitja a humánus hangjait, kevés esélyt ad a megértésre, együttérzésre. Eléggé elválík ugyan egymástól a keretül szolgáló „talált kézirat”, a koszos írka meg a „kedves olvasóhoz” forduló író, Gordon Allport-ra, az amerikai szociálpszichológusra is támaszkodó szövege, azaz az 1925-ben született Barabás Áron emlékei a huszonöt éves B. Bayusétól. Ám az utóbbi – vagy a kívülálló elbeszélő? – kijelentése, miszerint a múltja „folyton megkettőződik, folytatásos álmokban él, éberen”, még inkább elbizonytalanít a valóságra vonatkoztatás, a „referencia” dolgában. A képzeletet követve, a fantasztikum nyomában haladva is nehéz, ha nem lehetetlen kibogozni az idegenlégiós szálakat, az ucsétásokét, csak így az „összekötő” személyéhez kötött besugókét. Elfogadni a „nem vagyok bűnös, bár sok életet kioltottam” morális hitelét. Egymásra vetíteni az albánok égő házának látványát a „hazai”, kulákok lakta faluétól. A társadalmi háttér elmosódik, kiviláglik viszont az „emberfaj” aljassága, felfoghatatlan szadizmus. Kéjjel ölni a kulákokat, a lányát megerőszakolni, s élvezni, hogy az hogy élvez, „réved” el az extázisban. Felülmúlhatatlanul morbid, beteges hajlamra vall, ahogy az „új párttitkár” veri, „halálra korbácsolja” az anyát, majd aztán állat módjára, míg az asszony „ki nem hült, ismét és ismét kedvét töltötte rajta”. Aztán a történelmi korfestés: a háború végnapjai, a segítőkész orosz katonával, a gyilkolásra készülő románnal, a végbelét tartó, vaskapcsokat hordó zsidóval, aztán a kommunista terror, az amerikaiak várásával, de az erdélyi főnemesség megvetésével is, akik vétkesek a Mezőség régi-régi betelepítésének ügyében. De a rendszerváltás is, a '89-ben halálra keresett B. B.-vel, aki – mintegy mankurttá válva – már-már elfelejtette

a nyelvét, de ha azt nem is teljesen, a volt kedvesét igen. Szerencséjére, a végén váratlan fordulat jön, a ponyvaregény kedvelői mondhatnak „katartikus befejezésnek”: a kedvesénél is kedvesebb a lánya, s odaadóbb, egyből szállodába, ágyba megy vele – hangos a csattanó: gyerekek születik, és vele lesz kerek, keretes a történet.

A gyermek lehetne az apa át- vagy megváltozásának jelképe, az újjászületés misztériumának tanúsítója, ha fogantatásának morbiditására hajló moralitása engedné. A gyermeki szemlélet annál inkább érvényesül, mondhatni életmegváltó szerepet kap a harmadik, a friss kötet nyitó novellája, a *Hangok a semmiből* világában. A történet egy Amerikát járt öregemberről szól, akinek a falujába való visszatértéről csupán kis házikója kéménye adott hírt, „egyszer csak füstölni kezdett”. Nincs rokona, nem emlékszik rá senki, csak találgatják, kitől kap évente egyszer-kétszer jókora csomagot, kije lehet „valahol a messzi idegenben”. Alkalmi ismerősökkel, kártyázó férfiakkal, pletykálgató fehérnépvel ereszkedik szóba, míg maga jár a boltba, ha bírja, aztán egy pásztorgyerek, majd a szomszédasszony vásárol be helyette. Amikor alig lát már, s meg is süketül, teljes ellátás fejében rá és férjére íratja a „bennvalót”. Bensőséges, családi viszony azonban nincs közöttük. Személyes kapcsolata egy tárggyal alakul ki: a rádióval. Mint aki gyermek lett újra, benne „lelte minden örömét”, „nem maradt más játékszere”. Bekapcsolta, de süketen csak „a varázsszem játékában, villódzásaiban” tudott gyönyörködni, míg egyszer, egy hajnali órán a rövidhullám sávjának 10-es számánál a rádió úgy szólalt meg, hogy: „Hallotta!”. A tárgyias leírás – sávról, számról – a csoda, a visszanyert hallás hitelesítése. Ettől kezdve egész nap arra várt, eljöjjön az éjszaka, hallhassa a rádiót. Kezdetben a zenét, akár a klasszikust is. Élvezte, ráismert „a rabok kórusára, az öröm ódájára”, a műsornak ez a része „maradéktalan boldogságot” jelentett neki. Hisz a szöveges részeket nem értette, nem tudott rájönni, „miféle nyelven hallja”, egy idő után azonban kezdte érteni „azt a fránya nyelvet”. Mint gyermek, kit azonban szülője helyett egy tárgy, a rádió tanít meg beszélni. S ezen a „furcsa, érthetetlen nyelven” szólt az asszonyhoz, nem is maradt el a válasz: „Maga teljesen megbolondult!” Miközben ápolója félt tőle, ő élt „felhőtlen, derűs boldogságban a rádiójával”. Élt, míg el nem vették tőle a villanyt, majd a szerelők „egyszer s mindenkorra levágták a hálózatról

a falut”. Úgy omlott össze, hogy ájultában testét „szétporlónak, hangokká töredezőnek” érezte. Az elsajátított nyelv szavai semmibe foszlottak, „fehér e hangok röpítették messze-messze”, „fekete a hangok kapták el, s próbálták mély szakadékba rántani” – tárgyak, eszközök lettek, személyek szerepében. Éppúgy, mint a gyermeki képzeletben. A fantasztikus irodalom epikai eljárása szerint: megtestesül a lehetetlen, a természetfölötti valószerűnek mutatja magát. Így a történet zárójele-
netében: porrá égett házikójában az öregembernek nyoma sem maradt. Az asszony hiába kereste. „Az csupán rettenetes félelmével, rendkívüli lelkiállapotával magyarázható, hogy furcsa, idegen nyelvű beszédet hallott a levegőből” – lép fel értelmezőként az elbeszélő, noha a rendkívüli jelenség igazolása, oksági magyarázata idegen a fantasztikus irodalomtól. Mint ahogy annak csupán a felvetése, nemhogy a kifejtése sem tartozott a névtelenségben hagyott vénség történetéhez, hogy honnan s miért tért vissza falujába, a szülőföldjéhez való ragaszkodás vezette-e, hiszen, sejtetően, lett volna módja, lehetősége másutt jobb körülmények között élnie. Az alakja köré fonódó érzetek sorsa titokzatos voltából is fakadnak, a sajnálattól az együttérzésig, a mulandóság elfogadásáig – talán önként vállalt halála, mint a zene, más szférába emeli.

Nem hoz megnyugvást, ellenkezőleg, gyógyíthatatlan sebet okoz az *Új hazában új hont...*, illetve a *Szívünk megszentelve az örök honvággyal* alanyi elbeszélőinek halála. Egyikük, az új világba kivándorolt Csíki István családjának nehéz élete a feleségével váltott levelekben tárulkozik fel: „Eltőtt már Amerikában is a jó, és hogy mikor fordul jobbra, azt csak a jó Isten tudja”, panaszolja indokolt szóismétléssel, mielőtt egyetlen vágya marad: megérni, „még egyszer a családom körébe láthassam magam, addig nem is lesz egy víg napom se”. Nem is lesz, balesetben meghal. Nem törlesztheti családja adósságát, fohászzkodása is hiábavaló lett a „frontkavarodásban”, „csak Isten őrizzen meg, hogy Erdélybe be ne törjön az ellenség” – betört. Történetét a stílus élénksége, érzelmileg telített volta, a szófordulatok szokatlansága emeli ki az ismert, szokásos kivándorlás-elbeszélések közül.

„Kerekes Mihály hazavágyó lelke valahol a végtelen mezőkön bolyong – mindörökre vigasztalanul” – zárul annak az apának a sorsa, akinek naplóját a fia teszi közzé. A feljegyzések mind formájukat, mind

tartalmukat tekintve eltérnek a megszokottól. Java részük ütemhangsúlyos verspróza, rímes felező tizenkettesekkel, tízesekkel s 6/5-ös tagolású tizenegyesekkel, ekképp elbeszélő költészetünk hagyományába illeszkednek. Krónikaszerűen adják elő azt, ami kevésbé ismert: Romániában a második világháború közepén, 1942 nyarán a dél-erdélyi magyarokat katonai behívóval munkaszolgálatra vitték a Regátba, ahol rossz sorsuknál is rosszabb volt nap mint nap hallaniuk: „Kár volt a magyarnak meg is születnie.” „Mintha ez a népség tőlünk nem élhetne... Mi nem kívánczunk az ő Regátjába, őt hozta bocsokra szép Erdélyországba” – hangzik a válasz, a nemzeti büszkeségé és öntudaté: „Ha észrevesszük, hogy bántja a fülüket, még inkább használjuk szép anyanyelvünket.” Mindhiába, „a sors csapása ismétlődik”. Két évvel Regát után behívó „koncentrára”, tartalékos katonai szolgálatra, onnan – hadifogolyként? – „irány Szibéria”, s innen „nincs visszaút”.

A *Postaréti Golgota* mottója szerint Orbán Baláznak állít emléket, az *Imbolygó alakja ég és föld között*, szövegeik felhasználásával, Böződi Györgynek és Páll Lajosnak, a *Brong a szív* pedig – jeligéjében – Hommage à Derzsi Sándor (1919–1978). A három kortárs költő, író előtt annak hitében és tudatában tisztelig – akár alakmásokként léptetve fel őket, akár portréjuk jellegzetes vonásait, életük egy-egy epizódját rajzolva meg –, hogy sorsuk nyomorúsága tanulsággal szolgál, életművük figyelmet érdemel. A *Brong...* tolvajnyelvi leleményeivel, abszurd és nonszensz cselekményszálak bogozásával érzékelteti, és a hatalmi önkény eszközeivel, bikacsökkel, gumibottal szemlélteti az azokhoz hasonló helyzeteket, amilyeneket Derzsinek főként az 1956-ban vállalt szerepe büntetéseként börtönben, majd ideggyógyintézetekben kellett megélnie. *Farsang* című versében így összegzett később: „A költőt bolondokházába zárták / Örülhetnek most mind a tolvajok / A hazugok, a gyilkosok, paráznák / Van most számukra hahotára ok...” S volt ok már korábban is, a háború utáni koalíciós években az elhallgattatására. A *Jelszavak* hangoztatta: „Szabadság biztosítja a rendet / Nem a bárd / A költő képviseli a népet / Nem a párt.” *Marx* című költeménye a filozófus nevében tündöklőket állítja pellengérré, ítélkezvén: „Jézus nekik megbocsát / De én nem – mert kontárok: ölnek.”

Az *Imbolygó*... mintha a *Hangok a semmiből* ikerpárja lenne. Jakab urat – Bözödít szólították így a szülőfalujában – süketen a hallucinációi kötik le, egyszer úgy tetszik, az istenlélek beszél hozzá a természet titkairól, másszor a „kisemmizett lelkek komor siratóját” véli hallani. Életüket, életét ahhoz a tó fenekére hajított nehéz kőhöz hasonlítja, amely „útját tévesztve megállott s áll tehetetlen”. Nem lázadozunk a tó fenekén, ismeri be „keserűn”, „mélység lett a mi sorsunk, csendesség és némaság”. Az a megalázottság, hatalmi erőszak gondolatja ezt vele, amelynek szenvedője a nyitó jelenetben: a buszról, ahová könyörögnie kellett, hogy felszállhasson, a milicista úgy lelöki, hogy orra bukva terül el a sárban. A mozaikos elbeszélés másik jelenetében Vásárhelyen az egyszobás lakása, „akár egy háborús állomás”. Az özönvíz, a béke olajága villan fel képzeletében, az óceán háborgása. S „odabenn Jónás szakítóan agresszív fájdalmat érez”, „Soha kínzás így nem fáj” – senki más, csak e bibliai alak kap nevet a látomások világában. Az utalás céltalan maradna annak az „egy soha meg nem jelent regénynek” az ismerete nélkül, amelyet a következő epizód futólag említ. A *Jónás Ninivében* volt ez a mű, ebből 1943-ban egy részletet közölt a szélsőjobb-oldali lap, az *Egyedül vagyunk*, s ez adott alapot ahhoz, hogy rá három évre „fasiszta magatartás és fajellenes izgatás” miatt előbb elbocsássák az állásából, majd letartóztassák, hónapokig fogva tartásuk, s noha érvényes bírói ítélet sohasem született egyik ügyében sem, kényszermunkás volt a Duna-deltában, többször házkutatást tartottak nála, kihallgatásra vitték. Az önéletrajzi elem így válik a fikció részévé, tűnik át a fantázia birodalmába. Jakab úr, „egy apró ember imbolygó alakja” így fénylik „szinte ég és föld között”. S amikor csodával határos módon újra hallani kezd, tapasztalnia kell, „olyan irreális megint minden”.

Realitások, valóságos események és személyek, történelmi tények töltik ki a *Postaréti Golgota* világának kereteit. Különös krónika ez az 1851-es – az emigráns, magát továbbra is az ország kormányzójának tudó Kossuth írásos meghatalmazásával tervezett – Makk József vezette erdélyi fegyveres felkelésről. Különössé, egyedülállóvá az előadásmódja teszi: a kudarcba fulladó mozgalom, az összeesküvés menétét és tragikus végét nem egy elbeszélő követi nyomon, ő, ismeretlenül is azonosíthatóan csak a nyitó képben szólal meg. A székéren utazó névtelen öregurat mutatja be, hangsúlyozva, „nem hajlott a misztikum-

ra, a realitások embere volt”, s hogy vele ellentétben „egyesek mégis hallják a titkok kórusát”. Remeklés ez a szókapcsolat: utal a szervezkedés igen titkos voltára, az egymással csak négy szemközt érintkező tagokra, de egy olyan kórus hangjaira is, amelyek később szólalnak meg, mintegy az utókor képviseletében. S ezek a hangok többszólamúak, személytelenek – egy közösségi emlékezet megszólaltatói, fenntartói. Glosszák: új szelek fújtak Európában; miként vélekedett Marx és Engels; Ferenc József a megtorló intézkedéseiről; voltak szerzők, akik a magyar emigrációt s Kossuthot tették felelőssé a mozgalom bukásáért, hangsúlyozva viszont a kivégzettek és a sok éves várfogságra ítélték iránti együttérzésüket. Tudósítások: 1874-ben a marosvásárhelyi postaréten, ahol a mozgalom három vezetőjét – Gálffy Mihályt, Horváth Károlyt és Török Jánost – húsz évvel korábban kivégezték, közadakozásból emlékoszlopot állítottak, feliratán Jókai Mór disztichonjai: „Élni szabadságban, vagy azért meghalni merészen: / Ezt hitték, vallák és holtak érette híven.” A publicisztikus közlések aligha az öregurat bemutató elbeszélőtől származnak, hiszen neki egyéb mesélnivalója se igen akad, ha a kórus hangjai hagyják, ha a térben s időben meg-megszakított történet menete engedi, mint a realitások emberét végigkísérni a Postaréttől a Szejke-forrásig, aztán Szombatfalváig, azaz Székelyudvarhelyig, közvetítve olykor, miről diskurál a kocsisával. A helyszínek és a bárói címe alapján sejthető, Orbán Balázs ő, aki a postaréti emlékmű felavató beszédét tartotta, s a mozgalmat eláruló Bíró Mihályt nyilvánosan elvetemült Júdásnak nevezte, olyan sajtópert akasztva a maga nyakába, amelynek a végén őt ítélték pénzbírságra. A pör többször kap hangot az elbeszélésben, s hogy Bíró közutalat tárgya lett.

Ahol az 1849-ben osztrák fogságba esett, majd Ignácz A. néven a bécsi kémszolgálat ügynökévé szegődött Bíró először hallatja a hangját, az nem a titkok kórusa, hanem az elbeszélés egyetlen összefüggő, ám tagolatlan idejű jelenetsora, az 1851-es balavásári szüret. Valaki ítéletmondatával: Török elkövette azt a hibát, hogy a mozgalom több alvezérére hívta meg egyszerre. A különböző hangokat közvetítő történetmondó kiléte bizonytalan, annyi mégis bizonyosnak látszik, hogy kölcsönzi ezeket, néhány szófordulat, mi több, teljes mondat ismerős valahonnan. Mégpedig Hentaller Lajos *A balavásári szüret* című, 1894-ben Budapesten kiadott kötetéből, melynek alcíme: *Történeti rajz a*

Kötélkorból. Kölcsönzött hangok szólalnak meg legvégül, titkos kórus helyett kocsmában mulató atyafiak kezdenek rá Várady Jóska nótájára. A neve addig egyszer hangzott el, a Bartalis Ferencével együtt: Sepsiszentgyörgyön végezték ki őket 1854 áprilisában. Tapintatos hallgatás övezi, ami a történeti rajzból tudható: a letartóztatása elől külföldre menekült Makk József – aki az összeesküvés kudarcáért éppúgy nem vállalta a felelősséget, ahogy Kossuth sem a szabadságharc bukásáért – Várady Józsefre testálta a feladatot, a fegyveres felkelés előkészítését. A császár katonái hamar elfogták azonban – nótája, amely formailag egy párbeszédű ballada, ezt és a „megvasazását”, felakasztását örökíti meg. Ekképp, az ének hangja által az ő vértanúsága messze hallatszik, a népi, közösségi emlékezet maradandó példája lesz.

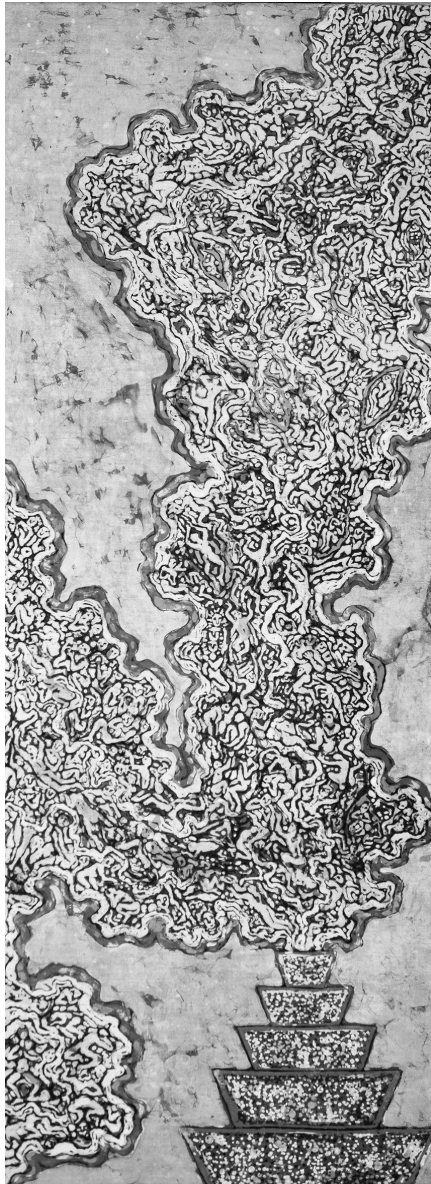
Ha a *Postaréti Golgota* előadásmódjának poétikai modernségével tűnik ki, akkor *A proféták elhallgattak* az anekdotikus elbeszélés magyar hagyományának megőrzésével és gazdagításával. Az egyik a történelmi eseménysort az elbeszélő háttérbe szorításával jeleníti meg, mintha a hőseket a nép névtelen hírmondói, mesélői keltenék életre. A másik elbeszélője közeli rokonságot mutat az életrajzi szerzővel, aki maga is kalandok egész során esik át, kezdve öregkori csínytevésétől, a kórházból való szökésétől, visszapörgetve az időt, azokig, amelyeknek szabadságot katonaként élvezője, részese lett. Még többről hall a „röhögnyivaló” Gyulukától, csupa-csupa, anekdotába kívánczó történetet – például Vészti Tátogóról, aki soha nem vált jegyet a vonatra, s amikor a kalauz bírságot szab ki rá, letagadja, hogy volna pénze, de van, ami úgy derül ki, hogy a szembejövő szerelvény elüti, s „csak a sapkája maradt épen, bélésében majdnem ötszáz lejjel”. Az akasztóhumorba pácolt sztorik mellett a helyzet- és jellemkomikum mulattatóbbnál mulattatóbb jeleket és alakjait szerepelnek, tréfálkozással ütök el a kényesebb kérdéseket, a nemzeti önazonosság problémáit. De felkomorulnak súlyosabb gondok is, családiak, az elbeszélő anyjának betegsége s halála, a falué, hogy már szinte mindenki „kiköltözött” a temetőbe. S még komorabb, vészjóslóbb a csattanó: karácsonykor hazalopakodik, hiszi, ott „nincs zaklatás, nuku deklaráció”, üres a ház, ajtaja „magától” nyílik, benn azonban „otthonosan ül már valaki”, üdvözlésre készen: „- Nahát, nahát. Nocsak, nocsak. Hazajött, Bölöni elvtárs?” Kocsi áll a kapu elé. „Hosszú gyaloglásomnak, ím, vége szakadt”. Az „elvtárs” nem esik

kétségbe, amit két legény kántál – „Hirdetünk nagy örömet, mely az egész világnak vígságára léssen...” – mondja, mondja magában „szépen tovább”.

A nőnap legomenon: ennél ötletesebb címet és elbeszélői alaphelyzetet, ha száz évig él is a szerző, nehéz lenne kitalálnia. A főszereplő Ugry K. újságíró, aki évek óta a nőnap köszöntők szerzője, idén szeretne kirukkolni valami olyan szöveggel, amit a stilsztika „hapax legomenonnak” nevez, egyszer mondottnak, páratlannak. A *Füstbement terv*, Petőfi versének „nyomvonalán” haladva, „valami telibe találó, frappáns” hasonlatokkal és fordulatokkal szeretné leírni az útját haza, az anyjához. Írásztala mellett „rostokolva” mormol magában sorokat, töredékeket, próbálgatja, milyen lehetne egy „szép színes, költői köszöntő”. Legelőbb emlékezteti magát, mikor volt otthon utoljára, s hogy „mindig összevesznek, valahányszor hazamegy”. Az anyját hiába gyözködi, hogy költözzön hozzájuk – igaz, „szűkösken vannak”, a két unokával osztotna egy szobán –, inkább választja a „nyomasztó egyedüllétet” a falujukban, ahol „elmatathat a kertben, az udvaron”, a kapuja drótozva, az ajtó már délután kulcsra zárva. Ugry korholja, miért kell a tyúkokkal lefeküdnie, forr benne az indulat, mert a pitvar tele kacatokkal, rosz fejszék, ládák, törött székek, alma, dió az ő bölcsőjében, az egereknek van mit görgetniük éjjel. Aztán, hogy kipakolta, amit hozott, kenyeret, cukrot, más mit, az anyja zsörtölődik, minek cigarettázik annyit, miért ideges mindig, mikor hazajön, ha annyira siet, miért nem írja meg előre a normáját. Aggódását, hogy kopaszodása ellen megpróbálhatná a hajszeszt, „ingerülten” fogadja, pedig együtt kacaghatnák, anyja azt hitte, Bánffy gróf, az író találta fel a szert. Róla fénykép van „a” könyvben, teszi hozzá, s hogy írhatna ő is olyan regényt, mint Sütő András, aki „milyen szépen beszél az anyjával”. Mint aki megfélekedett róla, kivel beszél, „Hát mi az Istent írjak magáról, kiabál”. Hogy csillapodjék, elrohan a boltba borért, nem kezel le senki ott poharazgatóval, mire hallja, „el van idegenedve” s hogy „az anyját is...”, azt is „mennyre elhanyagolja”. Otthon megint durva megjegyzés, „hányszor mondjam már”, Bálint Tibor könyvének címe nem A síró oroszlán, hanem a *Zokogó majom*. „Mekkorát kacagott” az író a tévedésen, és „milyen jól el tudunk beszélgetni” – védekezik az anya, s dicséri fiát, kicsi korában „milyen ügyes verseket” írt. Ezt már „véégképp nem bírja”

Ugry. Mintha beszélő neve volna, „ugrik, 'jaj, megy a busz', csókolom...” – s ahogy a legutolsó látogatására emlékezés korábban is vissza-visszaváltott a jelenbe, a hapax legomenonok reménytelen keresésébe, a „kis szobába toppanék” öröme helyett a menekülés, a „kis szobából 'távozik'” fordított helyzetébe, úgy legvégül cinikusan ismeri be, ő nem csüggött az anyján, „mint a gyümölcs a fán, mint a mintagyümölcs a mintafán”. Hazaérve meg sem kísérli, hogy köszöntőjében Petőfi nyomonalát kövesse – saját magát követi, régi nőnapci cikkeiből „összeollózza az újat”. A *Nőnapci legomenon* inkább ironikus, semmint szenttelen elbeszélője fölöslegesnek tarthatta tudatni, hogy ezt az „újat” frázisok, üres szóvirágok lepték-e be. Ami fontos, érdemleges volt, azt elmondta, mégpedig élvezetesen és szemléletesen. El a magányukba burkolózó öregekről, a szülők szeretetvágya iránt érzéketlen, a sikertelenségüket rájuk vetítő gyerekekről, a családi harmónia hiányáról. El, „szinkronban”, a pusztuló faluról, és el az alkotás, az írás nehézségeiről, az érvényesülés akadályairól.

Az *Imbolygó alakja ég és föld között* nem Ugry K. publicista penzuma teljesítésének történetével ér véget. Mintha Fodor Sándorral perelne a kötet legeslegutolsó mondata: „Ugye, beh szép a halál.” A *Szikrázva szállongó* lehetne, publicisztikai megnevezéssel, kis színes, de a gyász színe borítja be, a fekete. „Én Istenem, rendíthetetlen haláltudattal jönnek, eregélnek, lépdelnek, baktatnak, bandukolnak, battyognak, poroszkálnak, császkálnak, kutyagolnak, slattyognak és battyognak, tévelyegnek, szédelegnek elfelé, az ismerősök, a barátok, a rokonok, míg le nem hull a hétfájdalmú mennyezetről a sugárbiztos vasfüggöny.” A menny alatt, itt, a földön – és mégiscsak ez a végbúcsú – „szentjánosbogárként villódzzék körös-körül az élet szeretete”.

Emelkedések (batik)